

(Lise Manniche: uddrag af et manuskript til en upubliceret populær bog om arkitektonisk rum)

Amon-Ras tempel i Karnak

De to foregående kapitler handlede om bygninger, der var rejst i forbindelse med en regents død. Ud over meget ødelagte soltempler er det den eneste type monumentale bygninger, der findes fra Gamle Rige. Mellemske Rige er endnu ringere repræsenteret, for pyramideanlæggene var mindre solidt udført, og gudetemplerne er med enkelte undtagelser forsvundet i eller under senere bygninger. Fra og med Nye Rige er der et righoldigt udvalg af både dødetempler og gudetempler. I græsk-romersk tid er det gudetemplerne, der dominerer. De fleste gudetempler i Ægypten har noget, der gør dem unikke og forskellige fra de andre, og de har alle en historie at fortælle. På samme måde har alle faraonerne hver især et levnedsløb, der gør det muligt at skelne den ene fra den anden, selv om mange af navnene går igen.

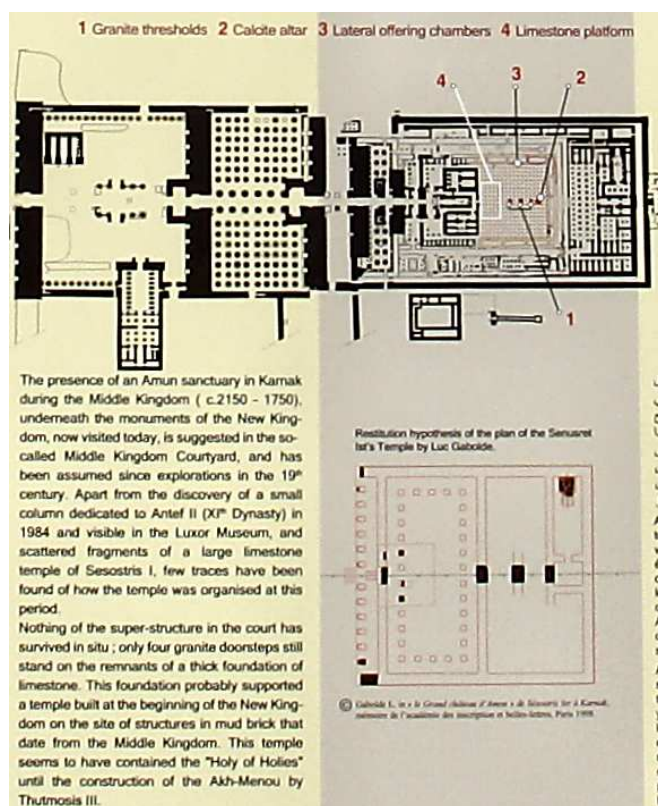
En konges gerning lå i rammer, der var historisk og mytologisk bestemt. Udover at avle efterkommere var hans vigtigste pligt 1) at bygge templer til guderne og spille sin rolle i dem, som den, der kommunikerer med guden og 2) føre krig og hjemføre kostbarheder, der kunne fylde skatkamrene i de samme templer. Da Amon-Ra var den mest prominente gud i Nye Rige, var hans templer de største og rigeste, og det i Karnak var det mægtigste af dem alle sammen. De fleste regenter har derfor ønsket at sætte deres præg på templet i form af ombygninger eller nybyggeri eller, af forskellige årsager, ved at udhugge en forgængers navn og sætte deres eget i stedet. Som det fremstår i dag, kan resultatet derfor godt synes uigennemskueligt. Det er en betagende oplevelse at stå i en skov af papyrusstængler af sten, der gror i 23 meters højde. Det kan være svært at bevare det historiske overblik i et sådant fyrværkeri af sanseindtryk, men det kan faktisk godt lade sig gøre at skabe en sammenhæng i virvaret af søjler, pyloner, statuer og obelisker. Her skal vi især fokusere på templets to hovedakser, som også de besøgende i templet i dag følger.

Det er gennem deres byggeaktiviteter, at vi primært lærer Ægyptens herskere at kende. Undertiden optræder kongerne i litterære værker, men det har ikke nødvendigvis mere med realiteterne at gøre end en dækning fra den populære presse i vore dage. De officielle kilder er i høj grad tendentiøse, og tingenes egentlige tilstand kan være vanskelig at forstå til fulde. Vi kan dog aflæse, hvad der er den ideelle situation, set fra herskerens synspunkt, og det er indlysende, at et så stort byggeri, som det der stod på i over mere end tusind år i Karnak-templet, ikke kan finde sted uden rigelige ressourcer og et fast greb om det administrative netværk. På væggene kan vi læse om herskerens respektfulde, sønlige følelser overfor guden, og vi hører om hvor højt guden elsker sit afkom. Den kærlighed forpligter, og det er ved byggeri at kongen mest synligt kan gøre gengæld. Tuthmosis III fra 18. dynasti var en af Ægyptens største feltherrer og tillige en af de mest produktive bygmestre. Han har været helt bevidst om, hvad byggeriet betød for ham personligt i forholdet til Amon-Ra: *Han (Tuthmosis III) fornyede dit tempel. Måtte du belønne ham med mange år, at han kan sidde lykkelig på Horus' trone som Ra evigt (Urk. IV, 863) og Lønnen for den, der gør godt, er at det bliver gengældt ham bedre (Urk. IV, 163).* Dronning Hatshepsut havde endnu mere behov for gudens anerkendelse, da hun jo ikke kunne kæmpe for ham på slagmarken, og Amon-Ra udtaler:

Min elskede datter (Hatshepsut), der har gjort skønne monumenter for mig, din belønning fra mig består af alt liv, al varighed, al magt, al helse og al fryd, for så højt elsker jeg dig. (Urk. IV 377). Jeg giver dig (Hatshepsut) kongedømmet over De to Lande og alle fremmedlande der, hvor du er og De to Bredder (Ægypten) bundet under dine fødder (Urk. IV 559). Det kunne Tuthmosis III også tilslutte sig, for i det sidste udsagn ændrede han Hatshepsuts navn til sit eget.

I Ægypten var det skik og brug at navngive monumenter og dele af bygninger som f. eks. et kapel eller en port. Det betyder, at vi faktisk har en mulighed for at få en ide om, ikke blot hvem der var bygherren, men også hvad meningen var med dem. En dedikationstekst kan udspecificere hvem monumentet var til ære for, og det er i det store Karnak-tempel naturligvis oftest *min fader Amon-Ra*. Yderligere nævnes i de relevante tilfælde, hvorvidt monumentet er rejst i forbindelse med et regeringsjubilæum. En sjælden gang finder man i et fundament et grundlæggelsesdepot, der bekræfter nogle af disse oplysninger. Væggene kan få inskriptioner af senere konger, der enten tilføjer eller erstatter i en sådan grad, at det distraherer fra tingenes oprindelige tilstand, men det bidrager ikke desto mindre til, at vi kan danne os et billede af monumentets videre historie i oldtiden.

Karnak i Mellemste Rige

1-4 viser rester af Mellemste Riges byggeri. Vest er til venstre.

Med en tempelmur, der måler omkring omkring 500 m på hver side (mere præcist 480m x 550m), fylder Amon-Ras domæne i Karnak godt i landskabet. Man bliver aldrig færdig med Karnak. Det gjorde ægypterne heller ikke. Byggehistorien spænder over de sidste 2000 år f.Kr., men der har utvivlsomt ligget en hellig bygning på stedet endnu tidligere i Gamle Rige, hvor navnet *Waset* dukker op i lister over Øvreægyptens provinser. Dette dækkede området på begge sider af floden ved det nuværende Luxor.

Da den generelle tendens for kongerne var at forsyne templet med et indgangsparti, der var endnu større end forgængernes, betyder det, at den ældste del af templet skal søges længst inde. I Karnak-templet understreges dette af de topografiske forhold: Nilen har over flere årtusinder trukket sig tilbage mod vest, hvilket medfører, at der blev længere og længere ned til flodbredden. Områdets topografi med en stigende mængde slam aflejret ved flodens østlige bred har derfor

indbudt til, at templet udvidede sig mod vest. Der blev simpelthen mere og mere jord at bygge på i denne del af templet.

Tre granitdørtrin og en alabastblok fra Mellemste Rige

Karnak-templets nuværende facade er en gigantisk pylon, som endnu står med rått tilhuggede blokke og uden relieffer og datering. Længere inde i komplekset ligger en stor åben gård med en ramponeret alabastblok i midten. Den kan synes for uanselig at ofre tid på, men den bærer faktisk navnet på en markant bygherre fra 12. dynasti (ca. 2000 f.Kr.): Senwosret I. Det er her, vi skal søge oprindelsen til templet. På soklen af hvid alabast stod engang et kapel af sort granit, som for mange år siden blev flyttet til museet i Cairo. Vi skal over i Open Air Museum i det nordvestlige hjørne af tempelområdet for at finde andre rester af kongens byggeri. Mange dele af hans helligdomme er nemlig fundet genanvendt i senere bygninger. Det gælder bl. a. det næsten perfekt bevarede Hvide Kapel, der er genopført i museumsområdet, i sig selv en lille perle, især da kun ganske få tempelbygninger er bevaret fra Mellemste Rige. Udover det hvide kapel er der i alt er fremdraget omkring 180 arkitektoniske elementer fra Senwosret Is byggeri i Karnak. En dørkarm omtaler, at kongen i sit 20. regeringsår *dvælede i Waset og fejrede Amons fest*. Udradering af Amons navn under kong Akhenaten viser, at monumentet stadig stod synligt på hans tid mere end 600 år senere, og at denne "Mellemste Rige-gård" hele vejen gennem det 18. dynasti var fuld af bygninger og statuer og ikke som nu stod gabende tom.

Til trods for, at de nærmest ligner trædesten i en havedam, er de tre store, firkantede granitblokke, der ligger foran alabastsoklen, dørtrin i et gulv, der nu er forsvundet. De seneste års udgravninger har vist, at "gården" var en hævet platform, lagt på et fundament af lersten, der strækker sig næsten hen til der, hvor den 6. pylon nu står. Platformen var omgivet af to mure, hvoraf fundamentet til den ene måler 3.80 m i bredden. Hele tempelkomplekset og dets magasiner bredte sig i Mellemste Rige over et område på mere end 100 m x 65 m – et ganske betragteligt anlæg, der nu kun kan studeres i arkæologiske tidsskrifter. Det allerhelligste i midten er forsvundet, men de bygninger fra Nye Rige, der nu kan ses omkring "gården", står på fundamenter fra Mellemste Rige.

Det hvide kapel i open Air-museet i Karnak

Templet som et mikrokosmos

Trods de mange om- og tilbygninger i Amon-Ras tempel er det muligt at få et overblik over, hvordan det så ud i Nye Rige. Det hjælper, hvis man gør sig klart, hvad de nødvendige elementer til et gudetempel bestod af: 1) et indgangsparti (pylon); 2) en åben gård; 3) en søjlehal; samt 4) det allerhelligste. Der er mange variationer over dette tema, men sådan var skabelonen fra det 18. dynasti (ca. 1500 f.Kr.) og til græsk-romersk tid, som det f.eks. ses tydeligt i det velbevarede tempel i Edfu, bygget omkring 1400 år senere. Derudover skulle der i selve tempelbygningen være plads til at parkere gudens hellige båd, til skatte og kultgeråd, biblioteker og omklædning, og udenfor bygningen, men indenfor tempelmuren, var der behov for boliger til præsterne, magasiner, slagtehus og en brønd og/eller sø samt en tempelhav. Beplantning var en integreret del af den arkitektoniske helhed. Udenfor muren lå gudens landområder med marker, landsbyer, værksteder, kaj anlæg og hvad der ellers hørte til templets selvforsynende økonomi.

En ting er nødvendigheden af de rum, der er brug for i den daglige kult, som tilgodeser gudens meget menneskelige behov. En anden er deres konsekvente arkitektoniske udformning. Templet er en afbildning af verden i det øjeblik den blev skabt, forevigt i sten - et mikrokosmos hvori skaberguden regerer. Hvem denne guddom var, afhang af hvor i landet vi befinder os, for præsternes loyalitet var betinget af forskellige faktorer. De skabelsesberetninger, der er bevaret, er selvsagt ikke øjenvindneberetninger, og de er forfattet på et tidspunkt, hvor det for en given guds præsteskab har været opportunt at få indflettet deres egen gud i denne altafgørende begivenhed. Skabelsesprocessen varierer, men forudsætningen for skabelsen er den samme: I begyndelsen var der et endeløst hav. Da vandet en dag trak sig lidt tilbage, ligesom den årlige oversvømmelse,

dukkede der en høj op fra dybet: den første høj i verden. Her begyndte papyrusstænglerne at vokse, og skaberguden skabte sig selv. Skaberguden rummede både det mandlige og det kvindelige i sin egen frugtbare krop, og gudens første handling var at differentiere de to. Ved at sluge sin egen sæd blev skaberguden gravid med sig selv og producerede en gud og en gudinde, der blev stamforældre til andre guder, og så er vi allerede blevet involveret i mytologiske udledninger. Det, der er relevant i den aktuelle sammenhæng, er kulisserne, således om de var ved verdens begyndelse, og således som de finder udtryk i arkitekturen. Templet er selve urhøjen. De planteformede søjler er vegetationen. Den nederste del af væggene kan have udsmykning med stiliserede planter eller med hermafroditter, der frembærer alt, hvad Nilen giver, for nedenunder templet løber floden, med direkte forbindelse til uroceanet. Muren omkring tempelområdet er ikke lagt i vandrette, men i bølgende skifter, der markerer havet udenfor.

I denne verden hersker guden, assisteret af kongen, der udfører det daglige kultritual. I praksis var det præsterne, for kongen kunne ikke være til stede i alle landets templer hver dag. Forskrifterne var noteret ned på papyrusruller, og de forskellige episoder af ritualet var afbildet på templets vægge. Nu, hvor selv vi profane rejsende har adgang til alle templets lokaliteter, kan vi læse billederne som en tegneserie og prøve at forstå, hvad der foregik i de hemmelige rum, der i oldtiden var forbeholdt de få udvalgte. Karnak-templet er Amon-Ras højborg, hans palads, hans "horisont", og derfor er det relevant at prøve at indkredse, hvad han står for. Gudens rolle som skabergud fastslås ved at gentage de ord, der én gang var fastslået i den hymne, nedskrevet omkring 1200 f.Kr., der forklarer hans natur:

*Du, der skabte menneskene og frembragte kvæget,
Du herre over alt hvad der er til, som frembragte livets træ,
som skabte planterne og giver liv til hjordene...
Du er kong Ra, de to landes overhoved,
med mægtig styrke og frygtindgydende,
overhovedet, der skabte hele jorden,
med mere ophøjede planer end nogen anden gud,
den hvis skønhed guderne jubler over,
den som folk lovpriser i templet i Øvreægypten
og forherliger i templet i Nedreægypten...
Du hvem menneskene tiljubler, som skabte guderne,
som hængte himlen op og lagde jorden ned...
Du er den eneste ene, der skabte alt hvad der er til,
den eneste ene, der skabte det eksisterende...
Vi tilbeder din magt, da du jo skabte os.
Vi tiljubler dig, fordi du frembragte os.
Vi lovpriser dig, fordi du beskæftiger dig med os.*

Særlige meteorologiske forhold kunne bringe skabelsesøjeblikket helt tæt på. En sommer i det 13. dynasti omkring år 1800 f.Kr. var der en usædvanlig høj oversvømmelse, som fik vandet til at stå ankedybt inde i Karnak-templet i det, der nu er den åbne gård længst inde. Kongen ankom i egen person for at bese fænomenet, og han efterlod en gribende beretning om, hvordan han vadede rundt derinde med fødderne i uroceanet. Et voldsomt uvejr under kong Ahmose først i det 18. dynasti fik bygninger i hele landet til at stå under vand med det resultat, at kongen måtte udføre omfattende restaureringer. Detaljerne blev indhugget i en stele, der blev opsat i Karnak-templet. En lignende situation kunne opleves af rejsende til Philæ-templet i 1970'erne, hvor templet pga byggeriet af den

nye dæmning i perioder var oversvømmet. Her kunne man tydelig fornemme templet som en urhøj omgivet af det våde element.

Sesostris I får livets tegn af guden Atum. Relief på det hvide kapel.